

توضیحاتی درباره کتاب قانون ابن سینا

حکیم سید ظل الرحمن

پژوهشگر طب دوره اسلامی، رئیس و عضو هیئت مدیره دانشگاه اسلامی علیگره، دهلی نو، هندوستان

چکیده:

کتاب شاهکار ابن سینا، *القانون فی الطب*، در زمرة مهم‌ترین کتاب‌های پزشکی در سراسر جهان به شمار می‌رود. بلافضله پس از تألیف این کتاب، ارزش آن در سراسر قلمرو جهان اسلام درک شد و بسیاری دیگر از متون پزشکی دوره اسلامی تحت تأثیر و به عبارت دیگر تحت الشعاع عظمت آن قرار گرفتند. در دورانی پس از تألیف کتاب قانون، حکما محتويات آن را به طور کامل پذیرفته و نوشته‌های ابن سینا در آن را حرف آخر دانش پزشکی بر شمردند. به طوری که این کتاب به صورت معیاری برای افراد مختلف قرار گرفت و افراد گوناگونی در دوران‌های مختلف کوشش کردند محتويات آن را تفسیر کنند. می‌توان گفت اگر ابن سینا هیچ کتاب دیگری به جز قانون نداشت، همین کتاب برای شهادت فضل و کمال او کافی بود. در مقاله حاضر کلیاتی در خصوص این کتاب و نیز بخشی از مهم‌ترین چاپ‌های شرقی این کتاب مورد توجه قرار گرفته است با این اميد که بتواند گزارشی از اهمیت این کتاب را بازگو کند.

کلیدواژه‌ها:

القانون فی الطب، چاپ‌های شرقی، نسخه خطی

(بوده) جامع دانسته است. در این میان، قابل ذکر است که جوزجانی شاگرد خاص مورد اعتماد ابن سینا در گزارشی که درباره زندگی ابن سینا پدید آورده تأکید می‌کند که ابن سینا در سایه درمان‌های متعددی که بر روی بیماران گوناگون انجام داده بود، قصد داشت به تفصیل به این مفاهیم تحریبی بپردازد، اما بدینسانه یادداشت‌های او پیش از آنکه موفق به پایان رساندن قانون شود، مفقود شدند. اگرچه همچنان این کتاب را باید تصنیفی حاصل کار فیلسفی کاملاً آگاه به منطق به شمار آورد که توanstه این آگاهی از منطق را در کتاب خود بگنجاند. در قرون مختلف اسلامی دانشمندانی چون علی بن رضوان، ابومروان بن زهر، ابن جمیع و ابن عالمه گزارش‌هایی درباره این کتاب و حاوی انتقادهایی به بخش‌های مختلف آن تهیه کرده‌اند اما این نوشته‌ها هیچ گاه خلی در عظمت کتاب در پزشکی دوره اسلامی ایجاد نکرد.

قانون مشتمل بر پنج جلد (= کتاب) و روی‌هم رفته در حجمی نزدیک به یک میلیون کلمه نوشته شده است. به نوشته نظامی عروضی، اگر بقراط و جالینوس زنده می‌شدند لازم بود جلوی این کتاب کرنش کنند. او ادامه می‌دهد اگر دانشجوی پزشکی می‌خواهد از مطالعه دیگر متون آموزش پزشکی بی‌نیاز شود، تنها کافی است قانون را بخواند. پژوهشگر معاصر تاریخ پزشکی غرب، ویلیام اسلر نیز قانون را کتاب مقدس پزشکی نامیده است.

ابن سینا تألف این کتاب را در جرجان آغاز کرد، در خانه شخصی به نام ابو محمد شیرازی، بخشی را در ری و بخشی را نیز در همدان نوشت و در نهایت در همین شهر نوشتن آن را به پایان رساند. آگاهی‌هایی داریم که نشان می‌دهند در همان دوران زندگی ابن سینا، این کتاب

کتاب شاهکار ابن سینا، *القانون فی الطب* در زمرة مهم‌ترین کتاب‌های پزشکی در سراسر جهان به شمار می‌رود. بلافضله پس از تألیف این کتاب ارزش آن در سراسر قلمرو جهان اسلام درک شد و بسیاری دیگر از متون پزشکی دوره اسلامی تحت تأثیر و به عبارت دیگر تحت الشعاع عظمت آن قرار گرفتند. در دورانی پس از تألیف کتاب، حکما محتويات آن را به طور کامل پذیرفته و نوشته‌های ابن سینا در آن را حرف آخر در شهادت فضل و کمال او کافی بود. در طوری که این کتاب به صورت معیاری برای افراد مختلف قرار گرفت و افراد گوناگونی در دوران‌های مختلف کوشش کردند محتويات آن را تفسیر کنند. می‌توان گفت اگر ابن سینا هیچ کتاب دیگری به جز قانون نداشت، همین کتاب برای شهادت فضل و کمال او کافی بود.

ابن سینا در دوره‌ای از زندگی خود که به دلایل مختلف دچار ناآسودگی شده بود این کتاب را تألیف کرد و به نظر می‌رسد فرصت نیافت بعد از به پایان رساندن متن، آن را مرور نهایی کرده و متن کاملاً نهایی را پدید آورد.

از نظر محتويات، باید گفت وجه نظر ابن سینا در تدوین این ویرایش از کتاب، عموماً معطوف به نظریات علمی بوده و دستاوردهای تجربی در آن محدود است. شاید اگر ابن سینا فرصت می‌یافتد ویرایش جدیدی از کتاب تهییه کند، بیشتر به جنبه‌های تجربی بهویژه در حوزه تشخیص بیماری‌ها و راههای درمان آن‌ها می‌پرداخت. شاید بر همین اساس است که قطبی، مورخ مشهور، کتاب الملکی از علی بن عباس مجوسی اهوازی را از لحاظ دانش‌های تجربی کتابی جامع، و کتاب قانون در طب را از لحاظ دانش پزشکی (که احتمالاً همان داده‌های تئوری منظور او

جهان روی هم رفته به ۲۲۵ زبان مختلف می‌رسد. از جمله به لاتینی، فرانسوی، آلمانی، رُپنی، انگلیسی، روسی، عبری، عربی، فارسی، اردو، اما کتاب به صورت کامل فقط به شش زبان ترجمه شده است: لاتینی، انگلیسی، ازبکی، روسی، فارسی و اردو.

یکی از راههای گسترش این کتاب در جهان چاپ‌های مختلف آن است. این را می‌دانیم که ترجمة لاتینی کتاب مدت کوتاهی پس از بهوجود آمدن صنعت چاپ در ۴ مجلد چاپ شد. از جمله چاپ‌های اروپایی متن لاتین می‌توان چاپ‌های ۱۴۷۳، ۱۴۷۶، ۱۴۷۹، ۱۴۸۲، ۱۴۹۶، ۱۴۹۹، ۱۵۰۷، ۱۵۲۰، ۱۵۲۲، ۱۵۴۴، ۱۵۷۲، ۱۵۷۵، ۱۵۸۲، ۱۵۸۵، ۱۶۰۸ را نام برد که در میلان، پادوا، ونیز و لندن انجام شدند. این دوره چهار جلدی حاصل ترجمة ژرار کرمونایی از کتاب است. از دیگر ترجمة لاتینی کتاب، باید از ترجمة آندره آلپاگو یاد کرد که در سال‌های ۱۵۹۵، ۱۵۹۵، ۱۵۹۵، ۱۵۹۵ در لوون انجام شد. متن عربی کتاب نیز برای نخستین بار در سال ۱۵۹۳ در رم به چاپ رسید و در سال ۱۵۹۵ تجدید چاپ شد.

در مشرق زمین این کتاب در قاهره، بیروت، استانبول، تهران، قاهره، دهلی، لکھنو و لاہور چاپ شده است. از جمله ۱۲۸۴ ق در تهران؛ ۱۲۹۴ ق در قاهره؛ ۱۲۹۵ ق باز هم در تهران و ۱۳۰۷ و ۱۳۲۴ ق در لکھنو. دانشگاه همدرد در دهلی نو متن عربی کتاب قانون را در طول سال‌های ۱۹۸۱ تا ۱۹۹۶ م و ترجمة انگلیسی جلدی‌های اول و دوم را در سال‌های ۱۹۹۲ و ۱۹۹۶ م به چاپ رسانده است.

ترجمة عربی متن در سال ۱۴۹۱ در منپلیه، ترجمة فارسی توسط سید حسین موسوی در ۱۹۳۲ م، ترجمة کامل فارسی توسط عبدالرحمان شرفکندي در ۱۹۸۴، ترجمة ازبکی در تاشکند در سال ۱۹۵۴، ترجمة اردو توسط غلامحسین کنتوری در لکھنو بین سال‌های ۱۸۸۴ تا ۱۸۹۶ م و ترجمة انگلیسی توسط گرونیر در لندن در سال ۱۹۳۰ م انجام شد. یک ترجمة اردو توسط مظہر حسین شاه در کراچی در ۱۹۶۶ انجام شده است.

توسط دانشجویان و نزد خود شیخ خوانده می‌شده است. علاوه بر این می‌دانیم که این کتاب در دانشکده‌های مختلف پزشکی اروپا از جمله در سالرنو (ایتالیا)، لوون (بلژیک)، مونپلیه (فرانسه) و نیز در آلمان درس داده می‌شده است.

محتويات کتاب (بر اساس ترتیب هر کدام از کتاب‌های متن) چنین است:

کتاب اول: کلیات امور طبیعی، کالبدشناسی، بهداشت، ماهیت بیماری‌ها و علم تشخیص آن‌ها و اصول کلی درمان بیماری‌ها و علم تشخیص آن‌ها.

کتاب دوم: کلیات دانش داروشناسی و وصف مفردات دارویی. در این کتاب روی هم رفته حدود ۷۱۹ داروی گیاهی، جانوری و کانی آمده است.

کتاب سوم: بخش مربوط به درمان بیماری‌ها و حاوی گزارشی درخصوص بیماری‌های مختلف بدن انسان بر اساس اعضای بدن که در دیگر بیماری می‌شوند به ترتیب از سر تا پا.

کتاب چهارم: بخش مربوط به تب‌ها، ورم‌ها، زخم‌ها، زهرها و پاذرهای پوست و البته بخشی نیز درباره مو.

کتاب پنجم: کتاب قرابادین یعنی داروهای مرکب که در آن حدود ۷۵ داروی مرکب وصف شده است.

تا آنجایی که می‌دانیم در زبان عربی فقط دو شرح کامل بر قانون نوشته شده است. اولی شرح علاءالدین قرشی معروف به ابن‌نفیس و دیگری شرح حکیم علی گیلانی که در هند و در زمان حکومت اکبر پادشاه گورگانی نوشته شد. دیگر شرح‌های کتاب، درباره بخش‌هایی مختلف از کتاب، بهویشه بخش کلیات (کتاب اول قانون) هستند. این شرح‌ها، به همراه ترجمه‌های مختلفی که بر آن نوشته شده در سراسر

منابع :

ابوعبید جوزجانی، سرگذشت ابن‌سینا، ترجمه سعید نفیسی، تهران، ۱۳۴۰ ش.

حکیم سید ظل‌الرحمان، قانون ابن‌سینا شارحان و مترجمان آن، ترجمه عبد القادر هاشمی، تهران، ۱۳۸۳ ش.

علی بن یوسف قسطی، تاریخ الحکماء و هو مختصر الزروزی المسمی بالمنتخبات المقتسطات من کتاب اخبار العلماء با خبر الحکماء، چاپ گولیوس لیپرت، لایپزیک، ۱۹۲۹ م.

احمدبن عمر نظامی عروضی، چهار مقاله، چاپ محمد قزوینی، لیدن، ۱۹۰۹ م.

D.Campoel, *Arabian medicine and its influence on the middle Ages*, London, 1926.

W.E. Gohlman, *The life of Ibn sina*, New York, 1974.

W. Dsler, *Incunabula medica*, Oxford, 1931.

F.N.L. Poynter, *A catalogue of Incunabula in the Wellcome historical medical library*, London, 1957.

LIBER SECUNDVS CANONIS PRINCIPIS AVICENNAE.

HORVM librorum, quos de medicina specificantur, primus est de iudicij vniuersalibus in medicina: & secundus conum est hic liber aggregatus de medicinis singularibus. Et nos quidem, hunc librum in duos diuimus tractatus. Quorum primus est de canonibus^a vniuersalibus, quos te scire oportet in re medicinaturam; & est scientia virtutum medicinarum in medicina. Et secundus corum est de cognitione virtutum medicinarum particularium.

PRIMVM vero tractatum in vi. diuimus capitula.

Capitulum primum, est de complexionibus medicinarum singularium.

Capitulum secundum, est de cognitione complexionum medicinarum, singulariumque per experimentum.

Capitulum tertium est de cognitione complexionum medicinarum, singularium per rationem.

Capitulum quartum, est de cognitione operationum virtutum medicinarum singularium.

Capitulum quintum est de iudicij^b [accidentum medicinarum extrinsecus.]

Capitulum sextum de collectione medicinarum, & conseruatione ipsarum.

IN secundo autem tractatu posuimus medicinas singulares in areolis.

In prima namque areola, posuimus nomina medicinarum singularium, & cognitionem efficiuntis ipsarum.

In secunda areola, electionem bonitatis ipsarum, In tercia areola, rememorationem qualitatum, & naturam ipsarum.

In quarta areola, proprietates^c [operationum] carum, & dispositiones ipsarum vniuersales. sicut reiolutio, & digestio, & conglutinatio, & superflatio, & quae illis sunt similia ex operationibus, quas in tractatu primo diximus: & proprietates alias, si insunt eis: & secundus

garum descriptionem cum colore, ut sit facile plem colligere.

In areola quinta, operationes carum, quae pendent ex decoratione, aut in cute, sicut remotione lentiginum, vitiliginis, & porrorum, & albararum; aut in capillis, sicut conseruatione ipsorum, & prolongatio, & coloratio, quae in decorationem ingrediuntur, & signavimus id totum signis depictis, ut per illud facilis eius inquisitio fiat in tabulis, donec colligantur omnes medicinae singulares, quae in eis cadunt velociter.

In areola sexta, operationes carum in apostematis, & bothor. i. in paruis eminentijs, quae sunt sicut pustule: & terminauimus etiam omnem speciem dictam in eis cum colore proprio vnicuique carum.

In areola septima, similiter vlcera, & vulnera, & fracturas depictas coloribus suis.

In areola octava, aggritudines iuncturatum, & numerorum depictas similiter.

In areola nona, aggritudines membrorum capitatis omnes depictas suis coloribus.

In areola decima, aggritudines membrorum oculi depictas similiter.

In areola undecima, aggritudines membrorum d[is]piritus depictas coloribus suis.

In areola duodecima aggritudines membrorum nutrimenti depictas suis coloribus.

In areola decimatercia, aggritudines membrorum expulsionei depictas etiam.

In areola decimaquarta febres, & quae eis conuenient depictas similiter.

In areola decimaquinta proportionem medicinarum ad venena.

In areola decimafesta permutationem carum, & quandoque^d [communicant] in medicina vna omnes areole, & quandoque non^e [com-

municant, & forsitan non reperiuntur quae-

dam, nisi in quibusdam areolis.]

Quoniam complido ex tabulis recessero, & signis virtutum medicinarum particularium, sigillabo tractatum secundum: & illic sigillabo huc librum, procedendo ab eo ad tertium librum.

AVIC. Q. TRA.

^d B. ambelitus

e B. aggregan-

ur.

f B. reperiuntur

in aliquo eis

nisi quedam a-

recole.

برگ نخست قانون ابن سينا، ترجمه لاتين

